

29. Rousseau, Jean-Jacques. (2017). *Collected Works of Jean-Jacques Rousseau*. Delphi Classics.

30. Schopenhauer, A. (1891). *The art of literature*. S. Sonnenschein & Company.

31. Shaftesbury, A. A. C. (2001). *Characteristicks of men, manners, opinions, times* (Vol. 1). Liberty Fund.

32. Sloterdijk, P. (2020). *Infinite mobilization*. Polity.

33. Stiegler, B. (2010). *Taking care of youth and the generations*. Stanford University Press.

Григорій Дураник (Київ)

АНТРОПОЛОГІЯ КОХАННЯ, АБО ПРОБЛЕМИ ЛЮБОВІ НА ОСНОВІ ФЕЙЄРБАХА

Рантове бажання зробити минуще вічним народжує любов
РАМОН ГОМЕС ДЕ ЛА СЕРНА

Вступ

Раніше вважали божественним знанням те, що не має практичного інтересу, бо ти його вивчаєш вільно, а не з примусу. На наш превеликий жаль, з коханням це і сталося. Дедалі більше людей не здатні кохати і не бажають знайти коханого. Те, що раніше було винятком, прагне стати нормою. У цій роботі більше роздумів над питаннями, ніж відповідей. Поміркуємо разом із Фейєрбахом про таке почуття як кохання¹.

Складність вивчення любові полягає в тому, що любов це почуття. Почуття настільки непостійні, що розсудковому мисленню складно зачепитися за істину. Поки розсуд шукає у всіх почуттях спільне, то він не бачить тут же і відмінність цього спільного, коли ж він шукає відмінності в почуттях, не бачить, що їхня природа загалом одна й та сама.

Без розуміння, що таке почуття взагалі², не можливо просунутися далі в розумінні сутності любові. Наслідки такої зневаги до естетики проявляють себе в тому, що кохання зводять до біохімії мозку, спрощують кохання до якоїсь емоції (а вони є у тварин). Любов через її складність пізнання перетворюють на ірраціональну силу всього світу

1 В українській мові розрізняють любов узагалі та романтичну любов (кохати).

2 Відкриттям може стати й те, що "п'ять зовнішніх почуттів" теж суспільні почуття, та й усі почуття в людини можуть бути тільки суспільними, *по-людськи* розвиненими. Людина ще не народилася, а всі її почуття вже в інших людях. Це цілком логічно, адже кожне почуття вона привласнює і заново відтворює його становлення, а воно цілком об'єктивно відбувається.

або «раціоналізують» любов¹. Складнощі пізнання сутності любові наклали на неї прокляття - дослідження, усяке пізнання часто зводиться до класифікації, опису явища. Досить знайти різні типи любові, щоб надалі знайти метод лікування аномалій розвитку любові, а там і продати чудотворне рішення можна.

Пізнання всякого почуття, зокрема й любові, має виходити з того, що почуття спрямоване, залежить від свого предмета. Як мислення завжди про щось, так і почуття завжди предметне, хоча цей зв'язок може ускладнюватися й опосередковувати себе. Із цього випливає кілька важливих висновків:

1) Форма любові перебуває у зворотному відношенні до свого предмета. Різні прояви любові мають бути зрозумілі з того цілого, яке виступає умовою існування і розвитку всіх її форм любові і способів існування. Форма розуміється як образ, спосіб, у який люди можуть за допомогою любові вступати у стосунки. Спілкування або ж суспільні відносини виробляються всім суспільством, тому мають історичний розвиток, а тому аналіз зовнішніх форм любові не може дати скільки-небудь задовільного розуміння сутності самої любові. Самі ці форми необхідно розглянути як прояв конкретної сутності, не виключаючи з розгляду розвиток суспільства в цілому. Зовнішня форма завжди виступає як прояв усього конкретного змісту почуття. Наприклад, байдуже для кохання, даруватимуть при зустрічі квіти чи шоколад, це все зовнішня форма, яка лише опосередковує спілкування самих людей. Зовнішня форма стосунків навіть може вступати в зіткнення з почуттями. Таке зіткнення зумовлене суспільним буттям і його свідомістю. Упродовж історії суспільні відносини вступали в протиріччя із самим способом життя людей. Як не зрозумілі нам сьогодні ті закони, за якими розвивається суспільство, так і способи кохання суперечать самій меті. Загалом зовнішня форма любові лише засіб для любові, тому не можна підміняти кохання тим засобом досягнення самої любові. Навіть якщо ми розглядатимемо формоутворення любові, то це не вирішує проблему. Можна виокремлювати різні види любові: еротична, дружня, платонічна, любов-товариство тощо, але тут є відмінність між конкретним співвідношенням різних частин любові та самим способом розв'язання суперечностей. Десь кохання мінливе пристрасне, десь більш спокійне, але існує принципова відмінність між романтичним коханням і дружбою, а цю відмінність змішують. Нині популярна теорія трикомпонентного кохання, де різні частини любові взяті в зовнішньому відношенні. Це є змішання різних рівнів розгортання основної суперечності любові і тут точка зору не історична, немає генезису виникнення формоутворень любові. Самі форми ще необхідно вивести зі

¹ Зводять любов до свідомості. Загалом ставлять почуття лише у відношення до розуму, як його нерозвинену форму. Тремтіть почуття, абсолютний дух себе пізнає! ! ! Чимось може нагадувати помилки емпіричної та раціональної психології.

змісту сутності.¹

2) Насамперед потрібно розв'язати найзагальніші філософські питання, не тільки що таке почуття, у чому сутність людини тощо. Це означає, що для розв'язання питання треба залучити філософію, естетику перед тим, як приступити до психології. Багатьом «психологічним» вченням про кохання бракує філософської основи. Що мається на увазі? Замість розвитку самої любові показують розвиток *вчень, плюралізм думок*. «Розбавляючи» психологію філософією, не слід почуття просто підпорядковувати «абсолютної ідеї», тим самим розчиняючи проблему в «моральному ставленні» духу або перетворюючи поганеньку філософію на «соціалізаторство». Будь-яке почуття розглядати в його генезисі. Психологія замість розбору сутності розбирає переживання любові, що має місце, але не можна зрозуміти переживання, не зрозумівши сам об'єкт їх спрямованості. Скільки не описуй красу і переживання щодо руху місяця по небосхилу, все одно сутність місяця з цього не вивести.

3) Розглянувши любов в її історичному становленні, ми зможемо з'ясувати як це почуття відтворювати вже в онтогенетичному розвитку людини. Тим самим ми маємо виконати роботу з очищення любові від випадковостей.

4) Зовнішня схожість із нашим уявленням про любов ще не означає, що це любов. Семіотика любові, мова любові не відповідає на запитання, що таке любов. Люди дуже часто слово «любити» використовують для дуже різних сфер. Якщо статистика підтверджує, що люди в любовних стосунках спілкуються найчастіше за допомогою подарунків, це ще не зачіпає саму любов. Адже форми цього спілкування вже зумовлені самим суспільством, а отже, тут уже виникає потреба простежити, як склалося таке спілкування. Взяти, наприклад, спілкування за допомогою подарунків, така абстракція не відповідає на запитання, що означає подарунок у коханні, чому людина спілкується за допомогою подарунків тощо. Може за цими «мовами» любові ховається не любов, а щось інше, суспільна хвороба².

Часто починають про кохання розповідати з його міфологічного представлення. Не тільки лише в тому сенсі, що звертаються до міфу Платону, а й загадковості любові, множинності смислів. Наука визнає своє безсилля перед розумінням любові, часто так і розповідають про неї: наука не може пояснювати, що таке любов. Сказавши, що любов є все, ми ще цим нічого не висловили. Кохання не можуть зрозуміти

1 Річ у тім, що подібні описові моделі можуть класифікувати любов з різних боків, але ми не зможемо довести необхідність такої класифікації стосовно самого почуття. Це як якби ми почали розрізняти людей за мочкою вуха, або ж за розміром ноги, датою народження. Зовнішні ознаки ще не дають необхідного знання про любов.

2 Так само, як здоровому тілу необхідні всі елементи харчування: білки, жири, вуглеводи, так і людині необхідні всі почуття. Те, що в нас людина кожна по-своєму недорозвинена, це лише через наше недоумство. Ми калічимо людину, якщо не розвиваємо в ній якусь зі сторін духу й тіла.

такою самою мірою, наскільки не зрозумілі науці та суспільству їхні власні суспільні відносини¹. Найчастіше роздуми закінчуються приблизно так - це невідомо що, яке приходить невідомо звідки і закінчується невідомо чим. Любов це важко.

Лише тоді можливо буде зрозуміти чому в мові відбувається змішання різних смислів кохання. Сенс кохання в мові ще не саме кохання, а його ідеальне уявлення. Я тебе люблю, я люблю їсти, я люблю людство - настільки різні речі об'єднуються одним словом. Змішання різних смислів не нове в історії, але головне виокремити те, що воно й не випадкове. Тільки з цієї випадковості мови не можна виводити чому ми любимо. Різні смисли переплітаються і змінюються, те, що в нашому суспільстві кохання перетворилося не тільки в мові, а й у реальності, на щось нище, свідчить про те, яке підґрунтя в цього суспільства. Усе зводиться знову до простої істини, треба вивчати чуттєво-предметну діяльність людини. Це те відношення ідеального і матеріального, де людина творить себе і всі свої продукти діяльності, від природних почуттів до духовних. Різниця смислів у мові ще має бути обґрунтована розвитком самого суспільства і тієї діяльності, яка породила відмінність у мовах².

Останнє про що варто написати перед тим, як ми перейдемо на роздуми про Фюєрбаха, це, чому ж усе таки з усіх напрямів обрали філософію, як матеріал для думки, а не скажімо мистецтво, психологію. Звісно, твір для естетики як муха для біології, великого значення не має. Річ у тім, що мистецтво не може охопити всі сторони та розробити проблему. Воно тією чи іншою мірою може, вдало чи ні, описувати різні явища кохання. Не всякий твір про кохання схопить найсуттєвіше в цьому явищі і не кожна епоха виражала у своїх подіях сутність нашої проблеми. Мистецтво багато написало на тему кохання, але поняття не розробило. Якщо ж подивитися на «сучасне» (але не своєчасне) мистецтво, то там частіше розповідається про нездорове кохання, про буденне, міщанське кохання. Патологія, збочення кохання мають увійти в поняття, як кохання може гнити, якщо не буде розвиватися. Може для повсякденного розуміння любові художньої класики буде достатньо, для самої любові її поетичне, романтизоване зображення немає. Так чи інакше твір завжди буде «заражений» одиничністю свого зображення, і

1 У суспільстві, розділеному суспільним поділом праці, стосунки людей дедалі більше набувають вигляду нез'ясовності та випадковості. Це поширюється і на такі специфічні стосунки, як дружба, любов, товариство тощо. Людина себе формує під час діяльності, але вона дедалі більше відірвана від людинотворчої діяльності, тому інша людина для неї дедалі більше не зрозуміла, але й тим більше вона потребує любові, пізнавальної любові...

2 Наскільки мені відомо, то в китайській мові раніше не було спеціального ієрогліфа для позначення любові в нашому розумінні. У давньогрецькій навпаки, не було спеціального загального позначення кохання, натомість є різні види кохання: ἀγάπη, ἔρως, φιλία, στυγὴ. Можливо слова фіксують відтінки любові, але це не замінить поняття.

потрібно буде піднятися на рівень загального цієї епохи. Філософія часто з цим допомагає. Для філософії проблема любові не була центральною, вона лише була попутною. Проблемою вона стала коли здається зовсім зникла або як мінімум помирає¹.

Я, звісно, не претендую на кінцеву відповідь, моє завдання хоча б намітити план майбутньої роботи. Ще стільки не розроблених сторін любові. Моє розуміння обов'язково буде історично минаючим. У будь-якому разі, навіть якщо я повністю помиляюся, мій шлях безвихідний, нехай інші не повторюють моїх помилок. Краще зараз помилитися в теорії й виправити це, ніж калічити іншу душу. У коханні як ніде висока вартість помилки. Критикувати Фюєрбаха потрібно не за обмеженість його розуму, а за недоліки цієї теорії. Після деякий зауважень у бік Фюєрбаха, все ж спробуємо розвинути поняття любові, навіть у формі запитань.

Фюєрбах

Деякі нотатки, читаючи Фюєрбаха

«Любов є пізнання особистості», — це положення за всієї своєї абстрактності все ж таки правильне, якщо взяти будь-яке почуття в його відношенні до діяльності, але так само правильним буде і те, що дружба є пізнання особистості тощо. Такий опис любові ще нічого не говорить про специфіку самої любові, але встановлює важливий момент. Любов є діяльність, деякий перехід, любов діяльна, немає пізнання без діяльності. Буває, що діяльність людини настільки поверхнева, що не зачіпає її сутності, в такому разі й поверхнева любов не може слугувати засобом пізнання. Для самої ж любові пізнання не є усвідомленою метою, скоріше навіть протилежною цьому. Адже почуття безпосередні у своєму бутті, в той час як мислення опосередковане, але цим ми не стверджуємо ще, що почуття нерозумні, навпаки, вони можуть бути розумовими і розумними.² Ще, звісно, тут уже стверджується, що кохання - сфера *особистого*. Наскільки особисте замкнуте в цій сфері ще належить дізнатися. Найчастіше в коханні пізнання лише наслідок, але такий наслідок діяльності, який далі стає вже умовою існування для самої любові. Якщо уявити, що людина втратила пам'ять, їй необхідно буде заново пройти весь той шлях, який вона встигла пройти разом із тим, хто її любить, щоб досягти вже досягнутого нею в коханні. У такому разі кохання єдність теоретичного і практичного. Теоретичне є знання про коханого, практичне - це спрямованість на коханого і для

1 Спеціально присвячених робіт на тему любові не так уже й багато, особливо глибоко теоретичних. Бо про неї говорять багато, а предмет для філософії специфічний. Сучасне життя так і взагалі смертельне для розвитку любові. У наш час треба ставити питання про збереження самих почуттів, а не тільки кохання.

2 Почуття не можна розглядати лише як засіб пізнання істини (Гегель), інакше духовність почуттів буде зрозуміла як лише акт свідомості, а специфіка почуттів одразу випаровується. Почуття стають лише додатком розуму і розуму, яких чи то бажано позбутися, чи то приборкати.

коханого. Найчастіше любові приписують властивість турботи, що в тому й сенс, щоб піклуватися. Але ми можемо піклуватися і не відчуваючи цього почуття, діючи з почуття обов'язку. Турбота є наслідком любові, до того ж залежить від обставин. Іноді найкраще, що може зробити той, хто любить, це не жаліти коханого.

«Бог є любов», – Бог є вищим, а отже, і любов у Фюєрбаха постає як те саме божественне. Хибно було б розуміти Бога як абсолютну особистість, що нібито нас Бог може любити¹. У такому разі, любов як божественне є закон, але закон, який не панує над усім світом, а тільки лише бере гору над людиною. Розуміння Бога як любові і любові як Бога, не дає нам ще ніякого нового знання. Обожнювання цілком людського почуття, лише робить убогою саму людину.

«Кохання є пристрасть», – хочеться уявити любов як закон, що спонукає до дії, тож для того, щоб любов була божественною, вона має проявляти себе як *сила*, значить бути спонукальною силою - пристрастю. Будь-яка пристрасть є любов? Не пристрасте кохання вже не кохання? значить бути спонукальною силою – пристрастю. Будь-яка пристрасть є любов? Не пристрасте кохання вже не кохання? Пристрасть як такий стан, коли всі думки і дії підпорядковані одній меті, є пристрастним станом людини. З погляду психології, у стані пристрасті людина не може постійно перебувати, але спрямованістю володіє не тільки пристрасть і внаслідок цього любов, а й воля, розум. Якщо ми хочемо зрозуміти любов як спрямованість наших дій, то слід розмежовувати пристрасть, любов, волю, розум і так далі. Але вірно й навпаки, якщо за пристрастю побачити те положення, що любов обов'язково має боротися з байдужістю, немає байдужої любові, тоді як любов відносно може ставати то більш пристрастною, то менш пристрастною. То пристрасть це лише один із моментів руху від байдужості до небайдужості, пристрасть виступає як підпорядкований момент любові. Навіть через зовнішні обставини пристрасть може стикатися з любов'ю.

«Таким чином, любов є справжнім онтологічним доказом наявності предмета поза нашою головою; і немає іншого доказу буття, крім любові, відчуття взагалі», – з таким самим успіхом, можна взяти будь-яке інше почуття. Чуттєвість узагалі є такий от перехід від дійсності, діяльності та утвердження людини як людини до самих чуттєвих актів, а далі до свідомості, мислення. Доказом буде загальнолюдська практика, а не окремий стан душі людини, як, наприклад, любов. Навіть простому організму не потрібна любов, щоб знайти інше тіло в просторі. Але якщо ми говоримо про виявлення людяності в іншій людині, тоді справді любов - ознака наявності в ній людяності. Але саме що наявність дуже взагалі людяності, якби вона

1 Бог зрозумілий як субстанція не може бути одночасно ще й особистістю. Абсолют саморозрізняє самого себе

була твариною, не змогли б полюбити. Любили і злі, і добрі люди. Ще один крок у подібних роздумах і можна прийти до суб'єктивного ідеалізму. Адже любов роздвоюється в собі, як люблять казати, на тілесну і духовну частину. Почуття ніби в мені живе, те що в мені не доказ, а те що поза мною, не моє, воно теж не може бути доказом. Ця тілесна частина може бути зрозуміла як просте відчуття і нічого більшого. Цю антиномію потрібно щоразу вирішувати. Найчастіше вирішують невміло, впадаючи у дві крайнощі. Або я в іншій людині бачу тільки тіло, або тільки мій ідеальний образ.

«Щоб пізнати людину, потрібно її полюбити», – Любов як діяльність, звісно, може розкрити людину з боку її сутності, але не кожне кохання до такого рівня доходить, правильним є і зворотне, що кохання може давати нам поверхневе, хибне знання про людину. Щоб кохання могло давати нам істинне знання про людину, воно має бути суперечливим, відображати суперечливу сутність людини, а для цього воно виступає як ансамбль усіх людських стосунків у малому масштабі. Любов нібито має наближатися до стану становлення, єдності буття і небуття, настільки над мінливою і тим самим стійкою, де вона стаючи чимось невизначеним, не встигає визначитися і одразу ж ставати іншою невизначеністю як єдність буття і небуття, тобто становленням. Суцільне становлення, яке не встигає стати чимось визначеним і вмить перетворюється на інше становлення, бо діяльність людини (а любов своїм предметом має людину) дедалі більше наближається до такого стану з наближенням до свободи, де жодна визначена форма руху не встигає бути визначеною, у формі суперечності, що оголює себе. Висновок такий, потрібно не тільки полюбити, а й любити певним чином. Вірно схоплена інша думка, що для того, щоб полюбити, потрібно знайти за що любити, у тварин то людина не закохується, але тут же ставиться питання про те, наскільки розвинені наші почуття. Закохаємося ми в мерзотника чи в нас буде відраза до потворного.

«А життя є любов», – тут така сама проблема, як із тим, що ми скажемо Бог є любов. Звичайно, для нашої епохи звичніше мислити людину як єдність соціального і біологічного. Все ж ближче до істини, що людина є суспільна істота або ж тварина, яка виробляє знаряддя праці. Якщо раніше вважали любов духовним почуттям, а нині любов частіше як біологічне "почуття". Тут фіксується подібність поділу праці, коли вже саме кохання поділяється на духовне й чуттєве, тілесне. Людина як форма руху субстанції, виступаючи як атрибут матерії, як суспільна форма руху, впродовж історії виокремлюється з природи за допомогою практики. Уся її діяльність, спосіб мислення, чуттєво-предметна практика, почуття зроблені нею самою, і вся ця сфера суспільства по суті є суспільною. Любов як почуття без сумніву суспільне і тільки суспільне явище, у тварин немає людських почуттів і немає любові. Прихильність тварин та інстинкт розмноження залишаються такими і ніколи не переходять у почуття любові. Тваринам

бракує спів-свідомості, усвідомлення себе як особистості, себе іншого як собі подібного. Першою умовою любові виступає самосвідомість себе в іншому (самосвідома себе суспільна практика). Усі форми любовних стосунків є минулими історичними формами, зокрема кохання, в якому кохають не по-людськи, по-потворному. Щоправда, це положення лише загальне розв'язання проблеми, таке розв'язання вимагає себе вирішити конкретно до нашого часу. Не тільки звичайні п'ять почуттів (які за звичаєм забобону вважаються природними), а й так звані духовні почуття (вони ж і практичні) – воля, любов тощо. Людське почуття виникає тільки завдяки буттю їхнього предмета, внаслідок олюднення природи. Утворення п'яти почуттів, це - продукт усієї всесвітньої історії. Почуття, що перебувають у полоні грубої практичної потреби (зокрема й інстинкту, природи), мають тільки обмежений сенс. А ми ж пізнаємо не обмежений смисл обмеженої практики, а поняття цього почуття в розумній практиці, тому цей обмежений смисл лише входить у розумне поняття, але обмежена практика не становить сутність любові як почуття.

«Що таке любов? Єдність мислення і буття», – але сказати єдність того й іншого, ще нічого толком не сказати. Єдність необхідно показати як рух, боротьбу, інакше ніякого знання з цієї мертвої абстракції ми отримати не можемо. Єдність біологічного і соціального в людині нам мало що говорить. Адже з двох цих протилежностей у людині бере гору суспільна сторона, а не біологічна. Біологічна стає внутрішньою формою, способом існування людини як організму. Як саме протилежності переходять одна в одну і яка з цих сторін має провідну роль, адже протилежності в протиріччі не рівнозначні у своїй ролі. Вже точно любов не космічна сила або ж божественна, що покладена в основу нашого світу.

«Найсокровеннішою і найдосконалішою формою любові є любов статева», – власне нічого немає постійного ніж тимчасове. Форми любові розвиваються, це положення необхідно ще довести. Чи збереже ця форма себе в подальшому русі суспільства. У різну епоху найвищою формою любові вважали різні форми і види, та й за яким принципом ми будемо координацію форм любові? Чи можна вищу статева любов уявити без дружби? Особливо зараз, коли всі ці форми ще більше перемішалися і все складніше відокремити одне від іншого. Чи буде справжнім романтичне кохання, яке робить нещасною оточуючих, крім самих коханих? Все ж часто на поверхні ми можемо відрізнити дружбу від любові. Наприклад, чому статева кохання найвище? Тому що через неї ми народжуємо нову людину, метою кохання є зачаття і народження нової людини. З цього випливає висновок: мета людства є відтворення себе як біологічного висновку. Статеві стосунки це ті самі стосунки тварин прикрашені традиціями суспільства, той самий розвинений інстинкт. Щоправда в наш час тисячі людей ніколи не відчували навіть закоханість. Хоча стільки здорових хлопців і дівчат, які готові

фізіологічно продовжувати рід. Що ж такого могло трапитися, що цей стародавній механізм як кохання ламається дедалі частіше? Буває навіть різні вчені й дисципліни не можуть домовитися щодо наявності любові у тварин. Романтичне кохання поза суспільно-історичним розвитком не може розкривати сутність людини.

«Чи суперечить любов до дітей любові до самого себе?». — Складно уявити справжню людину, яка з одного боку любить людство і не любить дітей, тварин, природу. Повертаючись до теми виховання і продовження роду: інколи в тому й вбачають найвище в романтичному коханні, що воно існує для продовження роду і виховання дітей. Виховання відбувається в кращому випадку в сім'ї, а в гіршому – вулиця виховує молоду людину. Сім'я стає осередком суспільства лише відносно недавно. У середньовіччі шлюб і кохання не стикалися. У новий час стався поворот у зворотний бік, подружжя повинно любити одне одного. Навіть любов батьків до дітей велика рідкість у минулому. Знову доводиться повернутися до того, що сім'я як форма відносин і власності має зникнути, вона історично минула форма. Вона як щось кінцеве вичерпала можливості для виховання всебічно розвиненої людини. Якщо ми поставимо за мету виховати суспільну людину, то й виховувати її потрібно суспільно, з чим сім'я впоратися не може за своєю суттю. Хто буде обмежувати весь досвід дитини лише парою людей, сподіваючись на те, що вони чудові педагоги і люди?! Ще починаючи з Платона ми йдемо до того, що б вихованням займалося все суспільство *загалом* і це непосильне завдання не лягало на плечі батьків. Завдання виховання дитини у сім'ї мають передати здоровому суспільству, може не одразу, поступово, але це має відбутися. Людину потрібно звільнити від домашнього побуту, який не розвиває її в плані перетворення на універсальну діючу людину. Може минути епоха, коли вихованням все ще займатимуться батьки, і ці стосунки між батьком і дитиною будуть овіяні коханням, але одна людина не в силах виховати суспільну людину. Тому для романтичного кохання сім'я є чимось зовнішнім для любові, історично недавнім явищем. Безумовно, людина проявляє своє кохання через дітей і сім'ю, але найчастіше там же людина і губить своє кохання, але з такою ж необхідністю, як сім'я, людина може проявляти кохання не тільки через дітей, а й усе що завгодно. Це все що завгодно зовнішній матеріал любові. Те що ми проявляємо любов через шоколад, а не банани, для любові байдуже. Власність для любові є чимось зовнішнім, у цьому немає потреби¹. Ніхто ж із розумних людей не буде стверджувати, що для романтичного кохання важливий розмір гаманця, узагалі певна відмінність для самої любові минула. Відповідаючи на поставлене запитання Фейєрбаха, не можна не любити

1 Людство більшу частину історії обходилося без власності для продовження свого роду, так і далі ми можемо обходитися без того, щоб виховання дітей відбувалося в сім'ях, за допомогою романтичного кохання. Одного разу виникнувши приватна власність, на неї накладено печатку кінцівки, рано чи пізно вона відімре, її буде знято.

себе, не полюбивши весь інший світ, зокрема й дітей.

«Дитина лише тоді стає людиною, коли любить», – важливіше зауважити, що дитина вчиться любити, вона ще не володіє нічим і має разом із суспільством самостійно виробляти в себе вміння любити. Любов не є якимось досягненням або досягнутим. Вона лише рух до цієї повноти утвердження людини себе як людини за допомогою перенесення центру тяжіння свого духу в центр іншої людини. Інший бік подібних міркувань - це припущення, що здатність любити закладена в самій людині, що вже є потреба в любові. Поставити питання треба вище - яка взагалі потреба в почуттях? Часто нам видається дитяче кохання чистим і невинним. Але дитина може вчитися любити в міру того, як ми її любимо, олюднюємо. Якщо дитину не включати в ринкові відносини - то і її ставлення до інших людей буде чисте, не замутиненним вартісним ставленням. Тому і шкільне кохання відрізняється від усіх інших наших закоханостей, тим що ми ще не встигли стати повноцінною частиною ринкових відносин розвиненої вартості. Але це раніше у дітей було дитинство, зараз воно стрімко скорочується на користь інфантилізму до самої старості. Головне в цьому потоці пристрастей не підміняти любов пристрасною прихильністю. У цю епоху діти вже дуже рано включаються в жорна ринку, тож не варто очікувати від підлітків якихось відкриттів у любовних стосунках, скоріше частіше дивуємося підлості й потворності, діти й підлітки як вмістилище всього найжахливішого. Але діти це обличчя нашого суспільства. Якщо тобі суспільство не подобається своє обличчя, справа не в ньому, а в тобі, ти хворе суспільство, тебе потрібно лікувати або нам буде смерть. Початок любові покладено не там, де зовні вона збігається з нашим уявленням про любов, а там, де вона починає себе розгортати за своїми власними законами.¹

«Сутність любові виявляється найяскравіше в одному виді любові, в любові чоловіка до жінки», – але чому? Пов'язано це з тим, що в даний момент історії така форма любові найбільш інтенсивно повинна вирішувати протиріччя. У романтичних стосунках люди змушені розв'язувати протиріччя між тим, що вони різні особистості, і тим, що хочуть стати ніби одним єдиним цілим. Така діяльність з вирішення такого протиріччя вже є спільною справою, на якій може вирости дружба і товариство і всі інші форми любові. Ось таке прагнення часто і стикається з необхідністю подолання існуючого порядку речей. Коли вирішиться ця напруга між тим, що є і необхідне для розвитку любові,

1 У цьому і складність розсудливої любові, вона ніколи не дізнається що вона таке і де вона починається. Як уже вище було сказано, відрізнити пристрасну прихильність та емоції, що викликаються цим станом, від справжньої любові можна тільки якщо подивитися на діяльність людей і простежити, чи розв'язують вони суперечність, чи долають відчуження разом, чи це все той же самий індивідуалізм, егоїзм тільки разом. Любов починається тільки там, де починає вирішуватися протиріччя.

кохання стає драматичним, нещасним і навіть розпадається, якщо, звісно, воно не вступає в боротьбу, але навіть у боротьбі немає страховки від драматичних подій і колізій любові. Міщанське кохання приречене на загибель.

«Любов немислима без співчуття, співчуття – без співчуття», – співчуття в коханні лише наслідок спільної практики з подолання відчуження, де є розуміння одне одного, буде і спів-співчуття, і співстраждання, бо є спів-дія. Розуміння може виникнути тільки за допомогою спільної (суспільної) праці. Потрібно довести стосунки до того моменту, щоб ви разом стали протиріччям. Протиріччям, яке прагне постійно вирішуватися. Любов це не тільки лише почуття, бо те, що воно собі ставить, а саме єдність, завжди виходить за межі почуття, тому любов абсолют тільки в сенсі, що для єдності двох людей потрібна інтенсивна боротьба, яка себе розгортає на різних рівнях, від емоцій до практичної справи, до рівня розуму. Теорії, які спираються на внутрішню форму любові таку як емоції (хімія), не зрозуміли самого змісту любові, як діяльності, спрямованої на подолання відмінностей через відчуження між двома особистостями.

«Це пояснюється тим, що любов у строгому сенсі задовольняється двома. Два – це принцип і водночас заміна безлічі. Припущення багатьох осіб зменшило б силу любові; вона роздробилася б», – кохання романтичне зазвичай може «дробитися» за більшої кількості, коли нам бракує можливості любити більше ніж одного. Взагалі дроблення кохання стосується лише певного способу кохати, який сам по собі є історичною формою кохання. У потенції немає перешкод до любові, до пізнання сутності людини. Звісно кількість людей, яких можна любити насправді обмежена, але саме різноманіття кохання, проникливість нічим не обмежена. Просте захоплення кількістю романтичних партнерів є погана нескінченність, але точне число їх уже визначає сама історія і вільні люди. Задовольнитися в коханні тільки однією людиною або тільки багатьма така ж історична форма потреби, як і всі інші минуці потреби. Якщо ми поширимо цю теорію на всі форми любові, то перша дитина найулюбленіша, єдиний друг буде найдостойнішим нашої дружби, тільки одна країна гідна любові. Судячи з усього, це виходить з того припущення, що кохана людина є нашою власністю, якщо інша буде користуватися, то наші статки впадуть. Ми обмежені своїм тілом і не зможемо одночасно з усіма людьми бути в романтичних стосунках, але в потенції то з кожним зможемо. Романтичний партнер настільки важливий для нас, що значущість ми можемо висловити тільки за допомогою вартості. Тут себе знову виявляє суперечність поступальності у внутрішній формі суперечливості любові у формі прогресу і регресу. Зі зростанням інтенсивності праці і внаслідок цього інтенсивності розв'язання суперечностей у любовних стосунках люди зможуть досягати більшого за обмежений відрізок часу, а отже, проблема в тому, щоб любити

інтенсивніше не лише одну людину, а й колектив, не буде. Таким чином за допомогою любові до деякого колективу, де стосунки будуть у стані суцільного становлення, зможуть зв'язати все суспільство любовними стосунками. Наприклад, я кохаю його, він кохає ще когось і таким чином я з'єднуюся з іншим за допомогою нього. Замість того, щоб романтичне кохання відокремлювалося від суцільного життя, воно саме стане цим життям, буде в кожному акті свого утвердження утверджувати ще й людину. Справжня любов справді стане естетичною. Хто був байдужим стане люблячим. Звичайно, ця теорія може виявитися помилковою. Тут слід розуміти не розумове або - або. Або тільки моногамія, або тільки вільне кохання. Це була б проста зміна міщанської любові на міщанську розбещеність у коханні. Питання радше не в тому, щоб більше поверхнево любити, а щоб через любов до одного вийти на любов багатьох. Любити багатьох як одного, а одного як багатьох. Це не буде просте повернення до первісності. Ця любов не є проста безпосередність, вона настільки опосередкована в собі, що тільки така любов і може перейти у свою істинну протилежність безпосередності. У тому сенсі, що любов наповнилася духовністю за допомогою суцільної діяльності.

«Любов до жінки є основою загальної любові. Хто не любить жінки, не любить людини», – у коханні романтичному на перший план виходить не любов до іншої статі, а насамперед до вільної особистості, тому в античності та середньовіччі не було справжнього кохання, не було простору для нього. Так, у сучасному романтичному коханні істота не безстатєва, але важливим тут є не особливості статі, а вільної особистості, її особливості як суцільної людини. Загалом, коли наш потяг задовольнився визнанням в іншій людині протилежної статі, то ця стихія природи відступає і на перший план виступає людина. Статеві відмінності надалі не відіграють великої ролі, а на перший план уже її людяність. Романтичне кохання міцніше не там, де посилюється природний потяг і стосунки опускаються до рівня злучки двох особин, а там, де навпаки найвище є людське, суцільне. Статеві ознаки лише можуть мати роль прискорювальних початків подолання відчуження на рівні двох діючих індивідів. Природа допомагає почати долати, але сама по собі вона не може подолати суцільне відчуження одне від одного. Навіть якщо припустити, що в романтичному коханні все ж таки важлива стать, то з необхідністю мусить виникнути кохання-колективне, яке вже в собі знімає романтичне і статеве кохання. Як свого часу романтичне кохання знімає або ж у собі має дружнє кохання. Можливо, те, що кохання набуває форми статевої відмінності, лише одна з його прийдешніх форм. Своєю чергою, в античності теж певний час відіграла відмінність у віці та поле для кохання між чоловіком і юнаком, але навіть там виступав не природний потяг, а "соціальний". Для багатьох бідних чоловіків, де був поширений гарем, статеве кохання оберталось гомосексуалізмом. Чи не проявила себе зараз ця тенденція?

Щоправда, вона вже в багато разів складніша і більш опосередкована. Нині дорого жити настільки, що робоча сила не має засобів для виробництва і відтворення себе, навіть якби хотіла.

«Любов є не що інше, як самовідчуття роду, виражене в статевій відмінності», – справа відтворення людини є справа всього суспільства в сукупності, те, що зараз вихованням і народженням займаються тільки окремі люди, – є минущою формою, яка вже навіть зараз себе вичерпує. Любов має стати справді вільною, а значить сепаруватися від фатальної необхідності. Споживаючи їжу ми себе відтворюємо як організм, навіть можемо споживати їжу по-людськи, але це тільки умова, навіть не мета людини, не справжня діяльність людства. Найголовніше в коханні у людини це бути продовженням загального універсального розвитку. Романтичне кохання зможе забезпечити розвиток людини тільки тоді, коли звільниться від обов'язків народжувати і всіляко займатися побутом, отупляючою працею.

«Тому любов тотожна тільки з розумом, а не з вірою, адже розум і любов носять вільний, загальний, а віра – вузький, обмежений характер. Де розум, там панує загальна любов; розум є не що інше, як універсальна любов», – Любов справді дуже схожа з розумом, але лише там, де люблячі люди справді чинять за законами краси, добра, істини. Любов тотожна з Розумом тільки через їхню діалектичну боротьбу. Тут себе реалізує в принципі відношення почуття-розум. Так само як Розум є свобода, то любов може бути тільки між вільними особистостями, свобода без розуму не може існувати. Це вираження одного й того самого, взяте на різних рівнях розгортання своїх власних протиріч. Любов настільки ж безпосередня, наскільки взагалі може бути безпосереднім усяке почуття. Поки любов не досягла свого поняття вона з необхідністю опосередковує себе розумом. Любов під час свого існування ніби усупільнює всі інші почуття, вона себе реалізує через почуття, емоції. Розум і почуття з'єднуються в практичній справі, де почуття стають і практиками, і теоретиками. Фейербах у цьому місці дуже навіть правий. Універсальність любові реалізує не через одну конкретну форму, а через весь ансамбль стосунків людини до цієї дійсності.

«У волі, мисленні та почутті полягають вищі сили, абсолютна сутність людини як такої і мета її існування», – почуття, мислення за своєю природою не може бути абсолютним, воно завжди заражене кінцевістю, не почуття, мислення є вираженням абсолютної сутності, нескінченності, а універсальна сутність виражає себе за допомогою почуттів. Людина сама створює і привласнює свої сутнісні сили, її нескінченність, а отже, й абсолютність, укладена тільки в універсальній суспільній практиці. Закриваючи людину саму на себе, ми творимо нового Бога, але такий божок є не ідеалом, а ідолом у кінцевому підсумку. Людину можна зрозуміти не з неї самої (це була б порожня абстракція), а зі змісту всього світу. Абсолютний зміст світу людина

привласнює за допомогою діяльності. Людина продовжує розвиток субстанції і тільки в такому значенні зрозуміла її абсолютна відносна роль у розвитку світу. Єдність світу і людини виступає як суперечливість того, що всяка форма руху може бути всім і тим, що вона є кінцевою формою руху. Людина існує для себе тільки як суперечність, тобто вона може бути для себе, тільки коли для матерії взагалі вона існує. Щоб по-справжньому стати абсолютном, необхідно зрозуміти відносність свого абсолютного змісту, що вимагає оволодіння діалектикою. Любов прогресивна-регресивна як спрямованість розвитку почуттів.

Один із філософів припустив кілька ступенів розвитку любові. Перша зі стадій – це любов-обмеження іншого, ми лише приймає те, що самі зрозуміли в ньому, а іншу частину особистості ми викидаємо через свою незрозумілість. Наступний щабель уже стадія прийняття, душевна. Люблячий приймає труднощі в пізнанні іншої душі. Тут центр тяжіння зміщений на іншого. На цій стадії різна розбіжність у смаках, поглядах, тим паче – в ідеалах між парою призводить до важкого внутрішнього протиріччя, а якщо воно розвивається далі - до драматичного парадоксу, і навіть таїть у собі джерело страждання. Любов-задушевність вирішує ці труднощі не "перемогою" (антагонізм) над коханим, а перемогою над собою (точно так чинить і протилежна сторона). Це означає заново відкрити і себе й іншого, знову народитися. Тут від рівня душі переходимо до рівня духу – духовна любов, де не тільки повне прийняття іншого, а й усіх, хто входить у його діяльність, як значущих. Це – кохання з необмежено щедрим і великодушним достатком. З умінням віддавати перевагу найдорожчим для коханого так само, як і він сам їм віддає перевагу. Тут любов підноситься над схильностями, потягами, пристрастями, притаманними лише через вік, стать, темперамент тощо. Те що абсолютно для тебе, абсолютно і для мене. Тут містерія духу, полюбивши коханих коханого, ми вже опосередковано любимо і все людство в потенції. У цьому я відкриваю і стверджую себе. Далі цієї потенції тільки у втіленні її в дійсності, коли Людство настільки інтенсивно розв'язує суперечності, що не встигає вільна людина відокремитися від інших, відчужуватися, як одразу ж привласнює вже це невизначене становлення і творить щось інше. Дух увійшов удруге в річку і знайшов свободу на самоті з субстанцією.

І закінчимо дуже вдалим зауваженням самого Фейєрбаха: «Дієва любов є і, природно, повинна бути завжди любов'ю особливою, **обмеженою**, тобто спрямованої на щось найближче. Але вона за природою своєю є любов **універсальна**: вона любить людину заради людини, в ім'я роду»

А в чому питання?

Або ж деякі питання щодо філософії любові

1) *Яка наука має зробити своїм предметом любов?*

Найчастіше починають з того, що багато смислів любові, людина практично все що завгодно може полюбити, тому вже на цьому етапі потрібно розібратися що таке любов, щоб відокремити явища любові від чогось іншого. Через те, що кохання своїм змістом може мати весь світ, то чи не кожна наука зачіпає так чи інакше кохання. Сам механізм перетворення об'єкта на улюблений об'єкт особистості може описати і зрозуміти психологія. Деякі психології намагаються втиснути кохання в рамки сім'ї, шлюбу, але якщо самій історії не вдалося це зробити, то простою теоретичною абстракцією і поготів це не виконати. Необхідно поставити вивчення любові вище простої прикладної науки. Значить нам потрібно просто віддати це питання на відкуп сучасної психології? Навіть у рамках Психології любов усе ще залишається мало вивченою. Розуму складно схопити суперечливість любові, тут не місце емпіричній психології. Любов на рівні індивіда, далі особистості не те саме почуття, яке ми виявляємо на рівні всього суспільства. Тут любов існує не як щось суб'єктивне, а вже як об'єктивне. Чому любов переходить у свою протилежність? Наприклад, людина не народилася, а таке почуття, як любов, уже до неї існує і вона застає вже готові форми стосунків у суспільстві, з якими їй доводиться рахуватися.

Індивід не зможе піднятися над тим, що вже досягнуто в соціумі, внаслідок того, що він не може самотужки подолати той технологічний рівень виробництва, який уже є в наявності. Любов у промисловому суспільстві тільки там може стати вільною. Щоразу людина освоює любов-почуття знов і знов, по-своєму, по-особливому, але водночас і загальний зміст. Це загальне є тим необхідним, що любов робить любов'ю, без чого вона не може існувати. Навіть якщо узагальнити всі особливі випадки прояву любові, ми отримаємо в підсумку лише особливе притаманне всім у загальному вигляді, а не конкретну¹ істину любові. Психологія ж часто стикається вже з проблемою на рівні узагальнення, вивести теорію тільки з фактів складно. Ось так і поплатилася психологія за свою зневагу до діалектики, філософії. Звісно, без психології ніяк не обійтися, але вона точно не зможе замінити собою інші науки, тим паче що її предмет не почуття. Отже, нам необхідна ще наука про почуття, оскільки кохання загалом і в цілому визнається насамперед почуттям. При переході від методу узагальнення особливих випадків явищ любові в окремої людини до узагальнення вже цих загальних висновків, слід передати цю справу естетиці, як науці про чуттєвість і її розвиток.

Почуття в психології та в естетиці відрізняються за змістом. Це варто враховувати під час асоціації психології, філософії, естетики. Навіщо ж філософія необхідна, якщо це наука про мислення, а любов

1 Конкретне є єдність у різноманітті, а ми таким методом лише підсумовуємо окремі випадки

почуття? Річ у тім, що філософія розвивається, її предмет конкретизувався, вона вже пізнає не тільки логіку, а й теорію пізнання і загальну теорію розвитку цього світу. Закони мислення виступають ще й як закони світу, точніше навпаки. Закони мислення можуть бути такими, тільки коли вони відображають закони розвитку всього світу в цілому.

У чому ж відмінність між філософією та естетикою? Тут відносини не зовнішньої координації, а субординації. Раз філософія має займатися загальними законами, то естетика займається розвитком розуміння цього загального на рівні чуттєвості. Яка не стільки як щабель розвитку істини, а особливий бік утвердження себе як людини, боротьба з байдужістю до своєї дійсності. Як філософія не зможе бути загальною теорією розвитку без розуміння того, як загальне переходить на рівень особливого (чуттєвості), так і естетика безплідна без розуміння загального, того, що породило людину і її специфічне ставлення до дійсності у формі чуттєвості. Філософія ж розглядає почуття у взаємозв'язку з усім світовим кругообігом перетворення одних форм руху в усі інші форми руху. Любов як необхідна категорія, форма діяльності в рамках суспільної форми руху і відповідно в системі саморозвитку субстанції. Але щойно ми приходимо до цього принципу любові, тут ми включаємо в наше поняття про любов і рух до цього самого поняття; поняття знімає весь шлях до себе і стає вже принципом теоретичним. Принципом любові стане, тільки коли вона увіллється в суспільну практику як теоретичний принцип, що проникає в життя людей. Таке її перетворення з теорії на практику знову наповнить поняття багатством життя. Любов як розвиток розвиває поняття через здійснення цього поняття в суспільній діяльності за законами самої любові. Тут існує суперечність, яка зумовлює розвиток поняття любові.

Схематично можна так зобразити одиничне-особливе-загальне-загальне, а далі воно замикається в спіраль, адже після дослідження ми переходимо від теорії до практики самої любові, до усупільнення любові й самої теорії про любов. З цього стає зрозуміло, що психологія, естетика, філософія повинні в кожній окремій людині взаємно проникати як єдине ціле. Не окрема людина, а цілий колектив має зайнятися таким дослідженням і втіленням у життя. Усі інші сфери, суміжні з цією темою, буде виявлено й уточнено під час самого дослідження і руху теорії. У межах самої психології буде залучено біологію, фізіологію для пояснення, як любов себе реалізує на рівні органічної форми руху, але не розчиняючись у цій проблемі. Естетика до історії становлення та розвитку цього почуття в суспільній свідомості та дійсності. Тільки так можна буде уникнути двох крайнощів у розумінні любові. Коли її зводять або до біологічного підґрунтя, або до такого ж зовнішнього соціального середовища.

2) *Деякі психологічні аспекти проблеми вивчення любові.* Сучасним психологічним школам бракує хорошої філософії. Біологізаторські теорії власне виключають свідомий бік любові, але

якщо абсолютизувати цей принцип, то у тварин можна виявити подібне почуття любові, але лише на рівні емоцій. Як це часто помічають, домашні улюбленці прив'язуються до господарів, здається, що вони таким чином виявляють любов. Не всяка прихильність у людей, тим паче у тварин, може бути названа любов'ю. Знову слід орієнтуватися на діяльність тварин, які підпорядковані своїй біологічній природі, а діяльність людей лише одомашнює їхню природу, підпорядковує своїм потребам та інтересам, але ніяк з їхньої поведінки не робить людей. Любов уперше з'являється тільки в людей. Емоції у тварин можуть бути схожими на людські. Зовнішнє здається одне й те саме, але за змістом емоції різні, навіть протилежні. Біхевіоризм спрощує в людей любов до стимул-реакції, що десь зближує людей із тваринною поведінкою.

Ще один бич нашої епохи, це зведення проблеми любові до рівня лише патологій руху любові. Необхідно настільки де досліджувати людей, щоб продавати їм вирішення їхніх проблем. Спочатку суспільство знелюднює людей та їхні почуття, а потім нібито продає їм вирішення їхніх проблем. Така оптика розгляду ніколи не перетворить знання про кохання на дійсну силу, коли ми будемо усвідомлено, вільно формувати почуття любові у всіх людей без винятку. Тоді нам не доведеться займатися пошуком несвідомого в дитинстві або впадати в ірраціоналізм.

Усі психологічні теорії, які починають із пошуку компонентів любові, лише наблизатимуться до того, щоб накопичити емпіричний матеріал, після чого з необхідністю пізнають потребу перейти від пошуку суттєвих властивостей до властивості сутності самої любові.

3) *«Аполітичність любові»*. Кохання ніби приховане від наших очей в історії, далеко від суспільного життя. Як іноді буває в розповідях про кохання, що ось закохалися, нарешті зійшлися. І жили вони довго і щасливо, а все інше нас уже не хвилює. Науку ж хвилює стрибок, перехід від байдужості до закоханості й потім до кохання. Це теж становить певну складність у вивченні кохання. Буденна людина надто мало знаємо від інших, від чого доводиться покладатися на свій обмежений досвід і досвід свого оточення. Кохання приховують від чужих очей, знищують інтимне листування. Можна сказати, що нам пощастило з греками, з їхніми видами кохання. Відкрити хоч якусь класифікацію.

Навіть іноді читаєш біографію видатної людини. Багато написано про справи генія і часто ми мало знаємо про його любовний, інтимний бік. Не можна заперечувати впливу любові на його справи. За кожним великим чоловіком, стояла не менш велика жінка. Ось цей образ жінки, ніби є образом прихованої від нас любові. Любов, як і внутрішній світ, нам являють себе через суб'єктність особистості. Суб'єктність покладена в чуттєво-предметній діяльності. У тій же Французькій революції було своє гасло - «рівність, братерство, свобода». Тут же прозирає любов до іншої людини, що не можемо вже жити за старим, за нелюдськими

порядками. Любов не завжди себе висловлює, вона "червона нитка" загальної канви історії, її ще потрібно вивести з усього, що нам відомо. Тут трапляється свій переломний момент, кохання, яке за своєю суттю є громадським почуттям, почуттям "роду" в іншому, на даному етапі занурене в себе, у сферу міжособистісних стосунків усього-то двох індивідів. Її замкнутість рятує її від зазіхань невмілих порадників і всюдисущого хаосу ринку з його відчуженням, від руйнівної реальності. Ця «клітина» любові робить їй ведмежу послугу, вона душить її, спотворює. «Аполітичність» любові – вимушений захід, який рано чи пізно закінчиться. Або суспільство стане суспільством кохання і тоді кохання стане справою політики або наскрізь політизоване суспільство задушить кохання в його затхлій шпаківні. Роме і Джульєтта протистояли цьому феодальному суспільству, ця пара заперечувала це суспільне життя іншим суспільним життям. Тому образ майбутнього світився в любовних стосунках, які ховалися під покровом історії. Були моменти історії, коли кохання не ховалося, а навпаки виходило на перший план, коли суспільство будувало свободу. У відчуженому колективі кохання закономірно відокремлюватиметься від усіх інших, буде «інтимним», а іншим буде на нього байдуже. Біографії минулого приховують від нас переживання, що відчували двоє. Любов лише за формою, за своїм історично минулим способом існування поза субстанціональною діяльністю, але за змістом вона пронизана суспільним інтересом. Суспільство, колектив породжує інтимне почуття. Любов як поняття поза нашою суспільною увагою, так само як і свобода поза нашими діями, де була боротьба за свободу людства, там кохання не забувалося, хоч це і виражалося найчастіше лише в сімейному житті (сім'ї часто не публікують інтимних листів).

4) *Потяг і романтичне кохання як надбудова над біологією людини.* Парадокс цього уявлення в тому, що, з одного боку, ми спостерігаємо в природі щось схоже на те, що відбувається в романтичному коханні. Причому джерелом такої особливої поведінки у тварин і людей є потяг. Ми як соціальні тварини ускладнили свій статевий добір, нас вабить уже більш складні речі. Якщо з романтичним коханням легко повернути такий трюк, то от як же тоді пояснити інші форми і прояви любові? Там той самий потяг? Теж біологія? Ніде і ніколи в генах не закладено, що і як ми будемо любити. Де ж у первісної людини могла розвинутися любов до своєї держави, людства, батьківщини? Можна і треба заперечити, що де слова одні й ті самі, сенс різний. У дружбі, сімейному коханні, товаристві, братерстві там потяг до іншого вже не як статевий потяг, а симпатія. Симпатія відрізняється за своєю суспільною роллю в суспільстві від симпатії у тварин і тим паче від статевого потягу, а якщо й стверджуємо подібне, то це лише означає звести всю поведінку до одного тваринного інстинкту (лібідо). Потреба знаходить себе лише в предметі. Потреба без предмета не має образу, вона лише потенція. Голод стверджує лише відсутність їжі, але він нам

не може нічого сказати про те, що буде вгамовувати голод. Людина під час своєї діяльності створює свій предмет потреби і завершує цей процес споживанням. Створення предмета це ж і виробництво своєї потреби і опосередкування цього процесу споживанням, створює саму людину і спосіб, яким вона споживає. Там де раніше панував інстинкт, у людини на його місце встає доцільна діяльність. Праця породила людину і всі її почуття, логіка людської діяльності, а не логіка біології. Необхідно зрозуміти роль потягу та інших механізмів нашої фізіології в рамках суспільної форми руху, в їхньому об'єктивному значенні для суспільної практики. Ми нічого не зрозуміємо в людському коханні, якщо будемо його виводити з потягу або іншого біологічного закону. Біологічне має посісти свою роль у суспільній формі руху, як наприклад хімічне в біологічному.

Безпосередньо не можна вивести із законів фізики, законів біології, суспільства напряду, в такому разі ми або закони фізики перетворюємо на закон суспільства або навпаки, суспільство перетворюємо на рух атомів. Тому кохання між чоловіком і жінкою, кохання між людьми взагалі, емоції, пов'язані з почуттям любові, і прояв кохання – це не вибіркового пошуку шлюбного партнера, як «світова воля потягу, це продукт усієї історії розвитку суспільства. У ній потрібно шукати особливості того, чому люди кохають у принципі. Романтичне кохання не зводиться до статевого потягу, у вибірковості характеру цих мук пошуку другої половинки. Уся передісторія людства¹ – це болісне виділення людини з природної безпосередності. Для дикуна кохання не існує, стародавній китаєць та індус про кохання не знають, грек епохи Перікла лише здогадується про існування кохання. Ідея кохання може давно виникла, але ідея свободи теж давно існує, а про її здійснення ще не доводиться говорити. Ще один аргумент на користь того, що природа кохання не в розмноженні і взагалі не в біології. Емоція радість присутня в людини від природи, але ось радіти злу чи добру, красивому чи потворному вже залежать від людини, від її суспільної природи. У такому відношенні радість уже залежить від змісту, а зміст створюється самою людиною. Якщо тварина зайнята пошуком їжі для розмноження, то людина має звільнитися від цієї фатальної залежності, голодна людина втрачає людяність, вона не вільна. Тварина не може протистояти своїй натурі. Людина може силою волею протистояти голоду, не перетворюючись на тварину. У людини немає своєї власної природи від народження, людиною ставати. Моральна² природа любові виступає в її спрямованості не просто на істоту іншої статі, а на цілком конкретну особистість людини. Правильно, що нам не байдужа стать

1 Поки людство загалом не розвинеться до рівня діяльності як вільної діяльності, усвідомлена необхідність.

2 Мораль як форма усвідомлення, що зливає воедино і виражає необхідність як історичну (вимоги обов'язку), так і вираження самого усвідомлення як внутрішнього веління (волі).

людини, але й те, що вона людина, теж важливо, навіть важливіше, ніж стать. Статева визначеність та її зовнішні ознаки змінюються з плином часу, як у рамках життя однієї людини, так і з історичної точки зору. Наприклад, еластичність шкіри погіршується, «природна» краса людину покидає. Історично змінюються "ознаки" жінки та чоловіків, так звана жіночність і мускулистість. На цьому прикладі видно, як навіть здавалося б біологічні ознаки в суспільстві вже виступають не за своїми природними властивостями, а соціальними. Для європейської культури такі відмінні риси жінок, що привертають увагу чоловіків, як розмір грудей, їхня привабливість не є суто природними характеристиками. В Японії навпаки подобаються менші груди, а комусь взагалі розмір байдужий. У Китаї так взагалі жіночою ознакою стала не «статева» ознака – розмір ноги. Нога є і в чоловіків, але тільки в жінок вона символізувала достаток. Звісно, не все можна виводити напрома. Навіть якщо в цю епоху якась частина людини не олюднена, не усупільнена, це може змінитися в майбутньому. Слід відрізнити минуше від постійного в любові. Найчастіше коли людей приваблює «чисто» природне в іншій людині, це від нерозвиненості культури. Та навіть якщо одне й те саме приваблює різних людей, воно зовсім по іншому у своєму змісті може виступати. У селянській громаді розмір стегна у жінок показник здоров'я для плодючості і пристосованість до важких фізичних навантажень. Розмір це символ, знак того, що жінка придатна для господарства. Тут здоров'я, біологія потрібна для виживання сім'я в умовах постійного голоду. Як людина не мислить мозком, а за допомогою мозку, так і людина любить за допомогою свого тіла, а не своїм тілом.

5) *Любов і закоханість, близькість.* Найчастіше закоханість протікає ніби за законами розуму, кожен із закоханих робить свій вибір об'єкта кохання на підставі смаку. Смак заснований не на понятті. Багато методик спрямовані на те, щоб викликати закоханість у об'єкта. Хоча вже з розуміння того, що таке кохання як поняття, стане зрозуміло, щоб розвинути вміння любити або закохуватися, треба розвинути потребу в людині, а для цього слід розвивати естетичний смак уже на основі поняття.

Що ж робити, коли, як нам часто здається, не пощастило в коханні, не закохалися. Якщо ж життя пройшло без любові, але ми дійшли до усвідомлення необхідності розвитку в собі почуття любові, то можна створити всі передумови для виникнення любові в себе. Завжди можна цю потребу виховати в колективі. Особистість ніби діє на випередження, вона керує рухом свого духу в просторі культури і людських стосунків.

Це правдиво стосовно не тільки окремої людини, а й суспільства загалом. Якщо хід історії привів до того, що ми усвідомили необхідність любові, то що нам заважає взяти владу у свої руки і створити ті самі необхідні умови дозрівання любові, розвинути умови для розвитку почуттів у колективах, наповнити нашу чуттєвість розумом, утвердити

своєю волею себе самого через колектив. Заважає нам пережитки вже застарілих порядком, міщанство, розсудливість.

Усвідомити потребу одна справа, ще ж потрібно знайти колектив і людину, яку можна любити і вона нас любитиме. Із цим великі проблеми в нашому автоматизованому суспільстві. У цьому й парадокс нашого часу, так багато самотніх людей, які не можуть знайти ні себе, ні близьких собі людей. Звідки виникне можливість у відчуженому суспільстві, коли робота доводить тебе до стану, де ти перестаєш бути людиною. Деякі виявляють потребу в коханні лише тоді, коли відчули самотність. Побачивши в інших щось особливе, захотівши визнання в іншому. Тут часто можуть плутати честь і любов. Якщо честь цілком розумна, нескінченна в собі і тому так само може бути нескінченно вразливою, то кохання не будується на казуїстиці розуму. Необхідно перетворити цю розсудливість у честі на розумне, на пафос. Так само саме просту емоційну потребу в інших, розвинути в щось більше – любов.

Найчастіше розмірковують над коханням, коли є проблеми з ним. Мріють багато, але щойно дорвалися до здійснення своїх ідей, то вже проблема кохання нас не хвилює доти, доки знову не з'явиться проблема, конфлікт. Мудрістю буде в тому, щоб заздалегідь уникнути багатьох проблем. Почуття любові живе, поки люди спільно прагнуть розв'язувати протиріччя. У коханні необхідно поставити цю мету свідомо. Багато чого можна уникнути, якщо розуміти минуцність і дріб'язковість цих суперечок щодо кінцевого. Поки будемо багато уваги приділяти зовнішності, а не красі як деякому цілому, то будуть наші закоханості поверхневі. Закохуватися треба в цілий образ людини як дух, у її сутність. Але як спочатку пізнати сутність до того, як ви почали долати відчуження, щоб не бути обдуреним зовнішньою видимістю? Тому буде те міцне романтичне кохання, якому бодай передувала дружба, а далі ця дружба ставатиме умовою існування самої любові.

Любов може існувати лише як протиріччя, закоханість і є такий перехід від зовнішнього співіснування до переходу в глибші взаємовідносини, які зачіпають уже особистість людини. Ми намагаємося для коханого здаватися в найкращому світлі. Якщо тільки здаватися, а не бути, то раптом несподівано для нас кохання виявляється прихистком усього найгіршого в людині, на вигляд звичайна людина, а в особистих стосунках виявляється ще одним найгіршим проявом цього суспільства. Як же так кардинально можуть розходитися мета і результати? Зазвичай так і уявляють, що у закоханості все добре, а як починається кохання, то й перші серйозні труднощі, труднощі вже були на початку, але ще не розвинулися, щоб можна було собі чітко усвідомити. Хіба що рефлексія над стосунками може пом'якшити це протиріччя.

Чи правда, що закоханість – це всього лише природні стосунки, над якими ми побудували фортецю духу? За всієї своєї удаваної

придатності вибору людини, обираємо ми за духом людини, тільки в тому разі, якщо самі достатньо усвідомили себе і своє місце у світі. Сучасні сексуальні стосунки здається суперечать коханню і водночас визнаються його необхідною частиною. Секс постійно хочуть умістити в рамки шлюбу та відчуженої моралі міщанина і весь час він виходить за ці рамки. Різниця між коханням і сексом у тому, що кохання виходить за межі себе, а секс є внутрішньою формою стосунків у коханні, якщо, звісно, це секс за коханням. Очевидно, вирішити цю проблему можна, якщо в коханні визнати секс однією з форм спілкування. Люди таким чином у спілкуванні можуть долати відчуження, а може спілкування бути поверхневим. Від деяких форм спілкування в любовних парах можуть відмовлятися без шкоди для самих закоханих (асексуальність), якщо обидва закохані згодні.

Де немає духовної близькості, там будь-яку близькість можна звести до прояву фізіології. Там же секс і виступає як задоволення і як продовження роду. Але в наш час секс перестав виконувати лише функцію продовження роду і навіть ця функція вступила в опозицію до функції задоволення. Найчастіше заради цього самого задоволення шукають партнера, а дух шукають на стороні або навпаки, дух у сім'ї, а тілесна насолода поза шлюбом. Якщо секс у розвиненому коханні може виступати як одна з форм спілкування, то чи буде злочин, якщо спілкуватися ще з кимось будуть? Щоправда, для такого "широкого" спілкування потрібно долати відчуження і, найімовірніше, не в кожній парі буде подібна практика. Правда «спілкуватися» теж не з ким попало будуть. Зрада – це насамперед порушення спільної справи і домовленості, власність заважає вглядіти суть любовних стосунків.

У жодному разі не варто «вільне спілкування» розуміти як форму вільного міщанського кохання, як нову теорію склянки. Вірність у коханні має бути тому, щоб розв'язувати протиріччя в коханні. Лише деякі зовнішні обставини можуть стати на цьому шляху, вступити в антагоністичне відношення. У такий спосіб зовнішні протиріччя переходять у внутрішнє протиріччя, що в кінцевому підсумку може знищити саму любов. Вірність потрібно зберігати принципам і будувати принципову любов. У цьому буде вірність. Вірність, заснована на випадковому змісті, буде такою ж випадковою і не міцною. Якщо для вас не зрада – це зрада перед людством, то це багато що свідчить про вас як особистостей і чи будете ви здатні до любові. Любов постійно норовить вийти за свої межі, вона нескінченно може проникати в різний зміст. Вільне кохання має відповідати категорії свободи. Сучасне розуміння вільної любові далеке від категоріального розуміння свободи.

б) *Форма любові та форми любові.* Мені здається наявність різних видів кохання ніким не заперечується, бери собі на будь-який колір і смак. Починаючи від різних видів кохання в давньогрецькій, до різних типів кохання: любов-манія, любов-жертва, любов матері до сина, любов громадянина до своєї країни, любов-дружбу, платонічне кохання тощо.

Так слід суворо відрізняти форми як типову єдність спрямованості розв'язання суперечностей у коханні, де у формах своя суперечність – типове розв'язання основної суперечності кохання в різних своїх явищах. Найчастіше пишуть не про самі форми як форми любові взагалі, а лише про різні сторони явища цих форм у різній історичній дійсності. Форму потрібно розуміти не як зовнішню скороминущу форму, а як форму розвитку однієї суперечності на різних її щаблях, де є своя єдність у різноманітті. Це положення потребує ще обговорення і розвитку. Напевно однією з перших форм любові можна виділити дружбу. Вона, як початок любові, буде досить простою і абстрактною в собі, що ще безпосередньо з себе не породить переходу до іншої форми любові. Благо така форма дружби сама по собі не існує спочатку в суспільстві. Очевидно, вона характерна для ранніх суспільств, де ще немає особистості, і тим більше індивід не відокремився від суспільства, щоб мати особливі особисті зв'язки з іншими індивідами. Це задушевна дружба. Така дружба заснована на деякій спільності двох індивідів, сама ж спільність може здаватися зовнішньою, але через свою простоту вона легко виникає, що особливо важливо на початкових етапах. Суперечність цієї форми в тому, щоб зберегти цю спільність заснованою на зовнішніх ознаках. Дружба тут наївна і безпосередня. Таку дружбу можна порівняти з дитячою друбною. Діти друкать, за мірками дорослих, на підставі єдності в різних випадковостях, наприклад, у нас спільні смаки в іграшках, спільний двір тощо. Різноманітні практики скріплювали колектив у племені, протистояли силами природи і надалі наростаючій байдужості через поділ праці та виникнення класів. Дружба духовна отримала поштовх до розвитку з появою класів, коли з'явилася потреба в іншому індивіді та можливість розвивати духовну сферу, через поділ праці. Тут уже не тільки спільність душевна, яка може тривати все життя або ж так само швидко руйнуватися, бо побудована на випадкових принципах. У даній формі духовної дружби єдність досягається ще й ідейною або духовною спільністю, наприклад, ми разом згодні з приводу того, що існує бог або сонце – це вогняна куля. Праця стає дедалі більш спеціалізованою і зростає потреба в особливій людині, вже не кожен друг із нашого колективу. Ми намагаємося повернути втрачені здібності внаслідок розвитку поділу праці. Щоправда, через цей же поділ праці деякі явища суспільства стають потворними і суперечать сутності людини, внаслідок чого і сама дружба вже може бути потворною. Тому нам необхідно мати вже не тільки спільні душевні якості, а й духовну єдність. Така дружба цінується вище, ніж просто душевна дружба. Саме коли ви єдині душею і духом (тобто у вас є спільна справа, щоправда, ця справа ще може бути абстрактною) ви можете вважати одне одного найкращими друзями. Як у міфі про Ореста і Пілада. Цю форму ми можемо побачити в античності й надалі вона себе зберігає, але в подальшому розвитку вже буде складніше відокремити душевну дружбу від духовної.

Якщо спільна справа суспільно значуща для її учасників, то дружба може перейти в братерство. Різні культу, але особливо це з'являється в перших релігійних сектах. У християн любов до ближнього (агапе) отримує ставати вищим принципом любові, після любові до Бога. Це логічно, що якщо врахувати, що наша спільна справа спрямована на все суспільство, то й любимо ми відповідно всіх, але лише абстрактно. Настільки ж абстрактно, як і сама спільна справа у християн і не тільки. Тут протиріччя доповнюється тим, що вже не обов'язково має бути спільність душевна (але вона найкраще розвивається саме в братерстві, бо себе розкриваємо з найкращого боку). Головне бути вірним нашій справі. Причому тут уже вірність ґрунтується не на тому, що це ти займаєшся справою і ми друзі, а на тому, що я належу до чогось більшого, як і ти, ми разом цим зайняті, і тому ти друг для мене, як і наша загально значуща суспільна справа. Крім «внутрішньої єдності» ми ще й об'єднані зовнішньою єдністю нашої організації. Така зовнішня єдність розвивається надалі в корпоративні відносини. Слід відрізнити братство від товариства, вони дуже схожі, але у нього особливість у предметі спільної справи і в його характері. Братства могли не тільки творити добро, а й зло. Бути змовниками тощо. Уже в самій назві деякий натяк на безпосередність, що дісталася від нерозвиненості праці. Сімейні стосунки тієї епохи не дуже були схожі на кохання. Сімейне кохання між батьками та їхніми дітьми було рідкістю, як і романтичне кохання. Між дітьми існувала дружба, але не завжди вона була міцною. Формування стійкої близькості між батьками і дітьми ускладнювалося високою народжувальністю і ще вищою смертністю, тяжкою працею і наростаючим відчуженням.

Так зачату і вкладають у кохання, те що воно повинно мати прихильність, турботу, інтимність. Це все логічно, якщо уявити любов як засіб подолання відчуження. Але в кожному з цих епох загалом були всі нам відомі до цього часу ступені, але лише ті, що заражаються, тому ми можемо знайти й натяки на романтичне кохання, товаришування, братерство, але зовсім не те, чим вони стануть. Їхня історична форма ще зміниться і стане більш узагальненою. Як бачимо, любов до себе і любов до інших не тільки йдуть пліч-о-пліч, а зрештою нерозрізнені, єдині. Видно, що любов таким чином виступає як подолання відчуження. «Тільки любов робить людину самою собою», - писав Платон. Є зерно істини, адже в подоланні відчуження знаходиться власна сутність і сутність іншого. Куди центр ваги в любові переноситься. Любов безпосередньо ще не усуває високе і низинне в людині, тут любов виступає засобом, а не метою змінити людину. Ми ж можемо своїм недоумкуватістю споганити чужий дух. Тут високе виражає себе через низьке (але не низинне) і навпаки. Ця думка вгадується в міфі Платона. Ось із цього моменту починається новий виток розвитку. Як історично ми бачимо розвиток форм любові, так і в онтогенезі виявляємо розвиток почуттів у їхній поступальності. Наш широкий спектр переживань у цю

епоху може в майбутньому скукожитися лише до знімного моменту в становленні любові. У кожної епохи своя повнота переживань і поки не сталося майбутнє, з цього минулого все лише натякає на це ціле, до якого рухається суспільство.

То до чого рухається суспільство? Духовна спільність – спільність справи – вільна спільність. Запитаєте, а де ж романтичне кохання та інша суто особиста любов? Ось у цих колективах і народжується те саме інтимне кохання. Через нагромадження порядків класового суспільства, вони дуже опосередковані і складно знайти одне в іншому і через інше. Саме тому вони звільняються від цього старого мотлоху у вільному суспільстві, де кохання особисте і кохання суспільне доходять, стають тотожними. Позаяк подолання відчуження дедалі більше опосередковує це подолання, то з'являється потреба не тільки в іншому колективі (як, наприклад, у селян потреба в громаді), а й в іншій особистості, тільки так він і повертає собі втрачену можливість діяти по-людськи. Прийти до тотожності романтичної і товариської любові справа не теорії, а більшою мірою історії. Різниця між цими формами впадає в око і тільки можна зрозуміти одне через інше.

Після вище сказаного зрозуміло, що насправді кохання романтичне трапляється не так уже й часто в наш час, якщо, звісно, не приймати за нього те, що ним не є. У такому разі і в цьому циклі розвитку, поки ще є відчуження, найвищою формою любові буде романтичне кохання, доти, доки не існуватиме справжній колектив вільних особистостей. У романтичному коханні протиріччя вже між різними особистостями. Різниця в тому, що вони прагнуть стати одним цілим, але поки що вони відчужені й відокремлені. Це подолання можливе тільки в тому разі, якщо вони ще й постійне перетікає в кохання товариство. Револьюційна діяльність як заперечення заперечення, дає можливість привласнити сутнісні сили людства. Товариська любов за своєю суттю вже є вихід за любовні стосунки, на рівень універсальної діяльності. Це протиріччя в майбутньому буде постійно виникати і вирішуватися, без драми, без антагонізму. Має минути ще не одне покоління, яке не буде купувати собі любов. Любов у своїх відносних рамках абсолютна, але ми поки що не бачимо ані самі ці кінцеві рамки, ані її абсолютність у дійсності, що лише свідчить про історичну роль товариства з перетворення всього людства на оселю любові, де найвище: істину, добро, красу, – не будуть продавати та перетворюватимуть на низину. Сутність любові полягає в тому, щоб у з'єднанні з іншим уперше знову віднайти свою цілісність, отримати визнання. Йти від менш досконалого стану до більш досконалого стану. Визнання не є лише визнання в душі, але насправді визнання має отримати підтвердження. Особистість визнається не абстрактно, не в обмеженому сенсі, а конкретно. Поки ми любитимемо минуше, кінцеве, буде ненависть, заздрість і злість по відношенню до коханого. Я незалежно від того, яким був, стаю волею іншого, його самосвідомістю.

Інший ніби живе в мені, я для себе через буття іншого. Ця внутрішня нескінченність тотожності різного має обернутися дійсною нескінченністю розвитку себе як представника роду, інакше вона застрягне на рівні індивідуального і не зможе розвиватися, що ознаменує її загибель. Найчастіше в романтичному коханні ми знаходимо вперше свободу, самостійність. Любов здається нескінченністю, але її відірваність від інших форм любові, як товариство, штовхає її на перетворення з найвищого на просте міщанство і спільний егоїзм. Любов має ще отримати категоріальний розвиток в естетиці. Можливо, слід цей принцип формоутворень любові ще розвинути із застосуванням соціології та більш детально дослідити розвиток в історії, але мені не дає змоги це зробити обмеженість теми та знань.

Післямова

Тільки пройшовши цей шлях можна наблизитися до розуміння любові. Але кохання на те й нескінченне почуття, що його саме не можна зрозуміти ізольовано від його руху, як деяку нерухому ідею, і не можна лише зрозуміти, не переходячи до практики з його здійснення. Початок любові в розгортанні себе за своїми власними визначеннями і законами, коли людина долає нескінченну мить розриву однієї нескінченності та іншої нескінченності. У цьому єднанні люди вперше долають розірваність, відчуження, байдужість і починають знов віднаходити себе. У цих перших незграбних кроках простежуються натяки на свободу. На щастя, всі, хто боротиметься за справжнє кохання, стануть частиною вічності в нескінченному розвитку матерії взагалі як перетворення всього на все. Любов це одна суцільна суперечливість, тому розуму найскладніше її зрозуміти, йому простіше розкласти її на частини трупа. Нас запитує історія, чи заперечуємо ми відчуження і зло, що виросло на цій підставі. Чи заперечуємо ми все низинне, потворне, злісне, запитує нас совість. Запитують нас універсальні закони: чи будемо ми жити за законами краси, добра, істини. Любов буде мстити за зневагу до неї. Скільки було благих намірів, не вистачало їм універсальної любові як єдності ІСТИНИ, КРАСИ, ДОБРА. Якщо ми не відповімо на питання необхідності, не почнемо жити за цими законами, замість закону вартості, то назавжди зникне розумне життя в цій частині нескінченного світу. Усі, хто коли-небудь страждав, помирав, боровся, здається, зникнуть на віки віків. Ніщо не може стати абсолютним ніщо. Так чи інакше ми частина великого світового кругообігу. Мусимо відповісти ми тільки так: нині і повсякчас і на віки віків запанує любов, розум, свобода.

Давайте вчитися любити й інших навчати любові!